

JEGYZET AZ ADY-KÖTETEK
ÚJ KRITIKÁI ELÉ

A tradíció, mindjárt legelső helyen, történelmi érzéket jelent, melyről nyugodtan állapíthatom meg, hogy szinte nélkülözhetetlen bármely költő számára, aki huszonöt éves kora után is szándékszik még verset írni; és a történelmi érzék távolról sem áll abban, hogy a múltban csupán a múltat ízelejjük, hanem éppen *aktualitását* is; a „történelmi érzék” teljes értelme az, hogy a költő nemcsak saját nemzedékének legközvetlenebb vérrokona, hanem érzi és tudja, hogy az európai irodalom (Homérosztól kezdve) és ezen belül saját hazájának minden irodalmi alkotása: *egyidejű* az ő alkotásával — múlt és jelen ugyanabba az egységes rendszerbe tartoznak.

T. S. Eliot: *Hagyomány és egyéniség*

A nehézség azonban nem annak megértésében van, hogy a görög művészet és eposz bizonyos társadalmi fejlődései formákhoz van kötve. A nehézség abban áll, hogy még mindig művészi élvezetet szereznek nekünk és bizonyos vonatkozásban szabályul és utolérhetetlen mintául szolgálnak.

Marx: *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához*

A nyár elején a következő levéllel fordultunk jugoszláviai magyar kritikusokhoz, a *Híd* munkatársaihoz:

A HÍD az idei Ady-évforduló alkalmából kissé rendhagyó és furcsa, de a nagy költő emlékéhez méltó módon szeretne hozzájárulni Ady emlékének megidézéséhez és költészete aktualitásának demonstrálásához.

Ady költészete a verskötetek sajátos elrendezésének útján épült fel, s éppen ezért a HÍD az Ady-köteteket szeretné újra áttekinteni; a kritikai gondolkodás és gyakorlat mai esz-

közeivel úgy venni szemügyre ezeket a köteteket, mintha éppen most, a mai magyar költészet produkciójában jelentek volna meg. A kötetek megjelenési évének felcserélése a hetvenes évekre bizarr játéknak tűnik első pillanatra, de ha elfogadjuk ennek a játéknak a szabályait, akkor kiderül összetettsége és jelentősége is, mert az a tény, hogy egy ilyen fikció, időbeli felcserélés lehetséges, Ady költészetének időszerűségét bizonyítja.

Például az 1906-os ÚJ VERSEK kötetéről úgy írni, mint minden más, a hetvenes években megjelent, új kötetéről, az irodalomtörténeti szempontok (lehetséges) mellőzésével csak a kötet önértékeit tekintve lényegesnek, nem történelmietlen kiindulópont, mert Ady költészete, miként meghatározta az egész 20. századi magyar líra fejlődéstörténetét, meghatározza mai költészet-fogalmunkat és kritikai gondolkodásunkat is, vagyis az évszámokkal való játék reális lehetőség a költészet lényegének megismerésére, ugyanakkor pedig kritikai gondolkodásunkat (lehetőségeit, módszereit, eszközeit) is próbára teszi, más szóval az önmegismerés igazi feladatai elé állítja.

Arra kérlek, hogy vállald ezt a nagyon komoly játékot és írd a Híd számára, eddigi kritikusi gyakorlatod kereteiben, KRITIKÁT Ady Endre című kötetéről.

A levél felkeltette a címzettek érdeklődését, a kritikák kéziratai rendre mind beérkeztek. A kijelölt nézőpont szemmel látható nehézséget jelentett a kritikák szerzői számára, de nem nagyobb nehézséget attól, amivel a kritikus mindig szembenéz, ha verskötetet vesz szemügyre, ha költészeiről beszél. A kritikák változatosak, versértelmezéseik elvileg és a módszer szempontjából is eltérők. Ezzel értük el célunkat: Ady költészetének aktualitását, velünk- és értünkvalóságát bizonyítottuk.

A Híd kérdésfeltevésének és a levélnek azonban elméleti és költészet-szemléleti „előzményei” is voltak. Talán ezekről sem árt a kritikák előtt beszámolni.

A filológia és történetírás, az életrajzi kutatás és a textológia megtette, megteszi még a magáét, hiszen feladatai végtelenek, a költő és a költői életmű mindig újabb és újabb, és mindig megkehlhetetlen feladatokat tűz ki az irodalmi kutatás számára. Csak

becsülni és tisztelni lehet a mindig újabb adatokat felfedező irodalmi kutatás következetességét és kitarását, mert minden feltárt adat és tény, ha láthatatlanul is, de valamit hozzátesz a költő és az életmű soha el nem érhető teljes feltárásához. S közben valóban nincs nagyságrendi, minőségi különbség az adatok és a tények között. S mind gyakrabban, mind nagyobb számmal jelennek meg ilyen adatfeltáró dolgozatok; mindegyiküket a szűkebb szakmán kívüliek aligha tarthatják rendre számon. Látszólag nincs is rá szükségük. De valóban csak látszólag. Mert a költészet olvasóját nemcsak a mű érdekli, hanem a mű megalkotója is, pedig nagyon jól tudja, hogy a művet aligha lehet megérteni a mégannyira kézzelfogható életrajzi, személyiség-lélektani, gazdasági és politikai adatok rendszeréből, mert az igazi költészet még akkor sem alkalmi, ha igazolhatóan, bizonyíthatóan alkalom szüli. Mégis igényeljük a tényeket, az adatokat. Mert egyfajta teljességre tartunk igényt. Talán másként ízleljük az almát, ha ismerjük a termő fát is, vagy mondjuk azt, hogy miként virágozott és hogyan sárgultak a levelei. Hogy a levél sárgulásának semmi köze az alma ízéhez? Attól függ, ki mennyire és „hogyan” szereti az almát... Én a költészetben a költészetet szeretem, nem a verset megelőző, a versen kívüli adatokat és tényeket, mégsem tudok az utóbbiakról lemondani, még akkor sem, ha verset olvasva szándékosan feledkezem meg róluk.

Ezt kellett először elmondani, hogy a *Hid* munkatársaihoz írott levélnek az irodalomtörténeti szempontok mellőzésére vonatkozó része érthető legyen. Mert nincs rá mód, hogy Ady költészetét, és általában a hagyomány költészetét kiszakítsuk a megértve és félreértve is értelmező kutatások, közlések, feltárások tornyosuló tömegéből. Mindezek a kutatások a hagyomány számára egy sajátos kontextust teremtettek, gyakran mesterségesen és erőszakoltan, a beleértések és ráfogások egész rendszerét alkotva meg. Ez a rendszer és ez a kontextus, természete szerint, külső, ahogyan „külső” a vers kontextusába tartozó életrajzi adat is. Mégis, igen gyakran a verset olvasva valójában ezt a kontextust olvassuk csupán, minek következtében a vers mint egész világ eltűnik és másodlagossá válik. Mindezt, persze sem a filológia, sem a textológia, a történetírás és az életrajzi kutatás sem felelős. Megkerülésük ezért nem céljaik és eredményeik felszámolása, hanem egyszerűen az a „naív” szándék, hogy kíséreljük meg a nagy verset, a sokat kutatott és sokat vitatott verset a köréje szőtt kontextus és rendszer ha nem

is mindig félrevezető, de sokszor eltérítő hatása alól kivonni. Szempontunk tehát nem az irodalomtörténet bírálata vagy illetőségének elvitatása, hanem egyszerűen a „tisztá” versolvasás lehetőségének alkalmazása és felmérése. És eközben tudni kell, hogy a „tisztá” versolvasás éppoly képtelenség, ahogyan képtelenség az irodalomtörténeti kutatások végére járni.

Ebből a viszonylagossága ellenére is önként vállalt szempontból azonban egy sor gond, töprengésre késztető kétély adódik.

Mert az Ady Endre versei felé vezető úton nemcsak a tornyosuló tények és adatok állítanak fel sokszor félrevezető irányjelzőket. Az is, amit a költészetről tudunk és gondolunk. Mit mond nekünk, s éppen nekünk, s éppen ma Ady Endre költészete, az *Ady-vers*; látható-e és olvasható-e ma, a költészetről való tudás és gondolkodás mai helyzeteiben, mai versismereteink és költészetszemléletünk kontextusában, vagy mai költészetszemléletünk ellentmondásossága, kizárólagossága, elméleti bizonytalansága elrejtjé előlünk? Vagyis, lehetséges-e ma, még ma is, a versismeret grandiózussá növesztett fogalomrendszerében a vers, az Ady-vers „tisztá” interpretációja?

Míndezek a kérdések a hagyomány problémakörébe torkollnak. Miként érthető (érthető-e) a múlt költészete, a múlt költészete miként része (ha része) a jelennek, mégpedig nem is annyira a jelen költészetének (erre a mai versek és a mai költők válaszolnak, nyilván egyetértésben T. S. Eliottal), inkább a jelen életének? Mint-hogy múlttá, történelemmé vált a hagyomány költészetének társadalmi és történelmi alapja, Ady költészetének konkrét esetében pedig messzemenően meghaladottá, a költészet — mely teremti a valóságot, de nem a valóság meghatározó hatása nélkül — elvesztette-e, a történelemnek hagyta-e valóságalapját, azt a kontextust, amelyben kortársai, korabeli olvasói értették, és most e meghatározó kontextus nélkül csak mint „tisztá” költészet van jelen az új történelmi és társadalmi viszonylatokban, és eredeti szándékától eltérően utólagos jelentésével is a tudatosítás, az elsajátítás funkcióját töltve be, vagy továbbra is őrzi a létrejöttét meghatározó társadalmi-történelmi alapot, és ezért nem a jelen életének, hanem a történelemnek a része? Vagyis, mit közöl a hagyomány költészete; a történelemmé vált múlt dokumentumait, vagy a jelen költészetével azonos funkciót tölti be, a jelen emberi elsajátításának is eszköze?

Nem szónoki kérdések ezek, s egyáltalán nem spekulatívok,

aminthogy nem tekinthetők rég megoldott elméleti kérdések újbóli, tájékozatlanságról árulkodó felvetésének sem. Hiszen egy konkrét helyzetből következnek. S éppen Ady költészetével kapcsolatban merülnek fel a legintenzívebben. Mert az ő költészete valóban része a történelemnek, az ő költészete a társadalmi forradalommal egyenrangúan töltött be tudatosító, leleplező, felfedező, valóság-elsajátító funkciót. Nem lehet kitérni az elől, hogy az Ady-vers egy egész forradalmi nemzedéknek volt a verseségben is önismeretet tartalmazó, szkepszist és reményt egyaránt nyújtó életeleme. A történelem nem választható le Ady költészetéről, hiszen minden ízével és elemével a történelemnek egyenrangú társa, de kilép-e és kiléphet-e az Ady vers a történelemmé válás természetes folyamatából? Más szóval, a hagyomány mindjárt legelső helyen a történelem és a költészet összefonódottságának a kérdése. Nincs ártatlan és nincs semleges történelem, ami a múltból semlegesnek tekinthető, nem is történelem, hanem a múltnak egy-egy többé-kevésbé pontosan meghatározható adata és ténye. A múlt összes problémái, adatai és tényei közül csak az tekinthető történelemnek, aminek valamilyen módon része van a jelen életének (és történelmének) formálásában. Amiből logikusan adódik, hogy az igazi történelem nem sülyesztője a költészetnek, hiszen tudatformáló jelenlétével aktualizálja, időszerűsíti a maga költészetét. Az is igaz azonban, hogy nem mindig a költészet, igen gyakran csak a dokumentálás szintjén. A költészet viszont önmagában teljes világ, és aligha tekinthető egy elmúlt élet pusztá dokumentumának. Ettől függetlenül azonban, a költészet és történelem oly módon fonódott össze, hogy egymást nemcsak a megszületés, hanem a fennmaradás pillanataiban is feltételezik, vagyis a múlt költészete nem érhető a múltnak mint a jelenben is „aktív” történelemnek az ismerete nélkül, de a történelmi ismeret, bármennyire is alapos és körültekintő, nem elégséges, nem lehet elégséges a költészet megismeréséhez, mert a költészetből nem (vagy csak másodlagosan) ismerhetjük meg a történelmet. A költészetből a költészetet kell és lehet kiolvasni elsősorban. Ha csak történelmet látunk Ady Endrének a magyar valóságot megragadó szimbólumaiban, felmérhetjük akkor az Ady-versnek, vagy e versek egy csoportjának társadalmi és történelmi relevanciáját, ám ezzel a költészet igazi, „belső” kérdéseire még nem kaptunk választ. Még akkor sem, ha a „verselés” problémáját és a vers társadalmi-történelmi mondanivalóját egyaránt a költészet „belső” kérdésének vesszük. S végül, szimbólum-

nek tekinthető-e mondjuk az Ugar-képek rendszere Ady Endre költészetében, ha e szimbólumoknak anyagi, történelmi, társadalmi viszonylatai legnagyobbrészt történelmi tényé és adattá váltak immár? Tudom, ilyen esetekben szokás az általános emberire, a metafizikai minőségekre hivatkozni. Csakhogy ezek a hivatkozások, bármennyire is pontosak és elméletileg igazolhatók, az alapkérdést mégis érintetlenül hagyják.

Azt a kérdést, hogy a múlttal mint történelemmel oly szorosan összefonódott költészet miként lehet „egyidejű” a jelen költészetével, s nemcsak egyidejű, hanem soha el nem érhető példakép is?

Elméletileg kockázatos-e erre a kérdésre az eredeti jelentés és az utólagos jelentés szembeállításával válaszolni? Azzal, hogy az eredeti jelentéstől függetlenedni tud a nagy költészet, mégpedig a jelennel összefüggő és a jelenből származó utólagos jelentés kialakításával, létrehozásával. Csakhogy, ki alakítja ki az utólagos jelentést és hol vannak meg az utólagos jelentés kialakításának elméleti (és történelmi) feltételei? A múlt minden valóban nagy-nak tekintett és tekinthető költészetének esetében, vagy csak a ritkák, a kivételek esetében? Mert az irodalomtörténeti és a hagyományismeretekben aránylag erős a megszokás, egyfajta inerció, amivel nagynak és kivételesnek könyveljük el a múlt egy-egy kiemelkedő vagy kiemelkedőnek hitt alkotását. A megszokás és az inerció ismét egy elrejtő és félrevezető kontextusa a hagyomány költészetének. Éppen ezért nehéz ezzel a megszokással és inercióval szembenézni, legfeljebb a tekintélysértés vádjának vállalásával lehetséges. Persze, ez az oly sokszor visszarettentő nehézség nem jelent mást, csak annyit, hogy *nehéz* a múlt költészetét olvasni, a „tisztá” olvasat pedig lehetetlen. Mégedig éppenséggel az erősen ható eredeti jelentés és a kötelezően kialakuló, megjelenő utólagos jelentés állandó oppozíciója, a kettő közötti állandó szellemi és értelmi feszültség miatt.

Éppen ez az állandó oppozíció és feszültség készlet a hagyomány újraolvasására és újraértékelésére. A szimbólum kérdését említettük. A szimbólumban eleve adva van az oppozíció. A megjelenített, a megragadott anyagi, tárgyi, társadalmi, történelmi kép (jelentés) és az általa közölt s csak az általa közölhető, mondjuk, átvitt jelentés között. Legelőször ez a szembenállás határozza meg a jelentést, az eredeti jelentést. Az utólagos jelentés kialakulása már összetettebb képet mutat. Elsősorban azért, mert a szimbólum

valóságanyagra épülő képi szintje feledésbe merül (merülhet) az őt meghatározó társadalmi és történelmi összefüggések megszűntével, de nem veszt el, hiszen a mindig megújuló, a mindig megújulni tudó átvitt jelentés, a szimbólum metafizikai szintje fenntartja, megőrzi — a feledtető elmulás ellenére is. Ezzel kapcsolódik a hagyomány költészete saját valóságanyagához, de nem e kapcsolódás miatt olvassuk, nem e kapcsolódás lehetősége miatt marad fenn a hagyomány költészete. Ez a kötődés az utólagos jelentésnek csak az egyik része. Semmiképpen sem a legfontosabb része. Az utólagos jelentés mindig többlet az eredetihez viszonyítva, és bármennyire is messzire kerül attól, ellentmondásos kapcsolatuk mindig megmarad. Nem paradoxon, hanem számottevő irodalmi tény az, hogy minél nagyobb a távolság eredeti és utólagos jelentés között, a lehetséges kapcsolat fenntartása mellett, annál teljesebb mértékben alakulhatnak ki a hagyomány költészetének a jelenhez szóló, a jelent is megragadó jelentésrétegei. Ady Endre költészetében azért lehetséges a kötetek megjelenési éveit a hetvenes évekre felcserélni, mert ez a távolság felmérhetetlen, és a két jelentésszint között mégis nyilvánvaló, jelenvaló a kötődés.

A hagyomány értelmezésének valóságos gondoljai ezek, és az irodalmi (kritikai) gondolkodás aligha térhet ki kihívásuk elől. Más szóval az Ady-évforduló nem irodalmi ünneplésre, hanem irodalmi gondolkodásra késztet. És az évforduló nem azért a költészet ünnepe, mert Ady éppen száz éve született. Az évforduló azért ünnep, mert Ady Endre költészete időszerű, értünk való, hozzánk szóló. Csakhogy ezen időszerűség felmérésének komoly akadályai vannak. Mindabban, amit Adyról tudunk, vagy tudhatunk, mindabban, amit a költészetről gondolunk és tudunk, mindabban, amire a történelem tanít és nem tanít, mindabban, ami költészetében ma interpretálható és korábban nem volt értelmezhető...

Nem baj, hogy a költőknek és a költészetnek is van legendája; hagyománytudatunknak ez is meghatározó része. Csakhogy a legendák megtévesztőek, és rendre letérítenek a költészet igazi útjairól. A hagyomány interpretációja mindig harc a legendák ellen, de nem lehet a legendák megszűntetője, nem is kell hogy az legyen. A maga módján a legendák ellen lépett fel, céljaitól és szándékaitól függetlenül minden eddigi Ady-értelmezés, és az más kérdés, hogy fellépésével együtt gyakran teremtett feltételeket újabb legendák szövéséhez. A maga módján a legendák ellen szólt Kosz-

tolányi is, az ez ideig legszámottevőbb ellen-Ady írás okos szerzője. Mit sem változtatott Ady nagyságán és költészetének jelentőségén Kosztolányi sok mindennek elmondott bírálata, de arra figyelmeztetett, hogy a költő utóélete, hogy művének fennmaradása nem függ mindig a mű értékeitől, valóságos belső tartalékaitól. Mert az utóéletnek egyengetői vannak, s ezek lényegében szabadon kezelik a művét, a maguk jelenének szükségletei szerint. Persze, az is értéke a múlt költészetének, hogy a jelenben „felhasználható”. Nem a hasznosság és a hasznosítás tényén múlik, hogy a hasznosítók legendát teremtenek-e vagy a költészet igazi kérdéseiről szólnak. Hiszen mindannyian hasznosítók vagyunk, amikor a múlt költészetét olvassuk, amikor a jelenről is a múltra hivatkozva szólnak. És amikor a múlttól a jelen tapasztalatai szerint beszélünk, mert „mikor egy új alkotás jelenik meg a művészetben, ezzel olyasvalami történik, mint ami, épp ezáltal épp úgy megtörténik, szimultánul, mindazokkal a műalkotásokkal, melyek ezt az újat megelőzték”. (T. S. Eliot) A moder magyar költészet ismerete nélkül se Balassi, se Berzsenyi, se Arany nem olvasható, hogyan lehetne hát olvasható Ady Endre, amikor éppen az ő költészetében visszhangzik legelőször mindaz, ami ma a mai magyar költészetben történik és ezekre a megtörténésekre éppen az ő költészete válaszol a leghatározottabban. Más szóval, a múlt irodalmi termését mindig újra ús újra értékelve és begyűjtve nem a múltat kívánjuk rekonstruálni, hanem a múltnak a jelennel és a jelennek a múlttal korrespondáló értékeit sajátítjuk el. Az értékek állandó mozgását tétélezzük fel tehát, s nem ismerjük a múltnak egyetlen olyan vonatkozását sem, mely pusztán megléte folytán örök érvényű lenne. Ady költészete sem az. Mert a jövőben kialakulhatnak az életnek olyan viszonylatai, melyek között már nem lesz képes megújhódni (mondjuk az egymásmellettségig szűkül le az eredeti és az utólagos jelentés közötti távolság), amint költészetének igen sok, a maga korában elsődlegesnek tartott vonatkozása vagy a későbbi évek során feltárt értéke máig semleges dokumentummá vált, vagy rejtőzött el, hogy esetleg később újra színre léphessen. A semlegessé vált és elrejtőző értékeket ez ideig más, költőileg és történelmileg ma aktuális értékek helyettesítik. Ady élete, személye, személyes példája, magatartása, erkölcsé múlhatatlan persze, ahogyan a forradalmak emlékei is múlhatatlanok, de a költészet nem azonos az élettel, sem a történelemmel, ezért elmúlhat, kihűlhet, s ebben nincs semmi

tragikus. A nagyokra ez éppúgy érvényes, mint a kicsikre és a kisebbekre.

Egyelőre Ady költészetét nem fenyegeti a kihűlés veszélye. Ady költészete ez ideig éppúgy része napjaink magyar költészetének, mint a legújabb (számottevő) verskötetek, pontosabban úgy része, mint a legújabb versek, s úgy lehet róla szólni, ahogyan napjaink költészetéről. Nem a maga korabeli Babitshoz viszonyítva időszerű, s nem is a maga korabeli Petőfi-interpretációkhoz, hanem a *mai* Babitshoz, a *mai* Petőfihez — és a *mai* költőkhöz, a *mai* költészet egészéhez viszonyítva.

Mit tehet ilyen elméleti alapvetés mellett az irodalmi gondolkodás, az irodalmi kritika?

Erre a kérdésre válaszolnak Ady Endre „mai” köteteinek új bírálatai.

B. J.